

AK KAYALI DAĞLARIN HÜKÜMDARI KATRAN AĞACI

Şimşeklerin çaktığı, yıldırımların sağıldığı, Akdeniz'in çatısı, başı göklere eren Toros Dağlarının tepelerine çıktığında insan, bulutlara ulaşacağını sanır, ama siz çıktıkça bulutlar göğe ağar. Tüm dağ sıraları gökyüzünün mavisi içerisinde kaybolur. Vadileri örten sis tabakası dağların eteklerine doğru yükselir. Sivri tepeler, bembeyaz sis köpüğünün üzerinde sonradan konmuşçasına, lebideryalardaki volkanik adalar gibi gözüktür. İnsanın içinde ıssız, yapayalnız kalmışlık hissi uyandırır. Sis kalktığında sanki tüm dünya ak renkli, yeşil renkli, mavi renkli vadiler ve dağlardan ibarettir. Akkayalı dağların som yeşili içerisinde yitip giden dereler, güneyde Akdeniz'e, kuzeyde bozkıra kadar ormanlarla birlikte verimlilik ve mutluluk taşır.

Dereler çoştukça ormanlarda bir çağıldı, bir kükreyiş yükselir. Coşkun derelerden uzak ormanları bir sessizlik alır. Bir kuş ötse, bir kertenkele sekse, bir sinek vızıldasa duyulur. İşte bu sükunet içerisinde insan, geyiklerin neden boyuzlu olduğunu, kekliklerin neden kınalı olduğunu bile düşünür. İnsan hiç

konuşmaz ya eğer konuşacak olsa rüzgarın sesiyle aynı tonda konuşur. İşte buralarda, insanın ayak izlerinin az gözüktüğü ak kayalı dağların sisli, dik yamaçlarında ölüme direnen, ölmek istemeyen, inatçı, insanlara güvenmiş yaşlı katran ağaçları hala var.

Katran (Toros sediri) binlerce yıl öncesinden bu yana, kuvvetin, görkemin, zenginliğin şan ve şerefın sembolü olarak biliniyor. Katran çok eskilerden bu yana gelen uzun ve hazin öyküsüyle, tarihin akışı içerisinde önemli roller üstlenmiş. Doğu Akdeniz ve Mezopotamya "Eski Dünya" diye adlandırılır. Buradan uzaklaştıkça dünyanın sınırına varılacağı düşünülürdü. İşte buralarda "Lebiderya" denen bir ırmak, çepeçevre dolaşarak her şeyin sınırını oluşturuyordu. Bu coğrafya içinde üzerleri geniş katran ormanları ile kaplı Lübnan Dağları, Antilübnan Dağları, Hermon Dağı, Amanos Dağları ve Toros Dağları yer alıyordu. Bu konumu ile katran eski dünya ve tüm Akdeniz coğrafyasında bulunan uygarlıklarının gelişimine olağan üstü katkıda bulundu. Tüm tapınaklar, mezarlar,

tabutlar, mobilyalar, saraylar, lüks evler, donanmalar çoğunlukla ondan yapıldı. Bu süreçte, Diğer dağlardaki katranlar yok olduğu gibi; Toros Dağlarından Akdeniz'e dökülen Dim çayı, Alara çayı, Köprü çayı, Kargı çayı, Manavgat çayı ve Dalaman çayı havzalarındaki tüm katran ağaçları da kesildi ve su yolları kullanılarak Akdeniz'e; oradan da gemilerle dünyanın diğer merkezlerine taşındı. Binlerce yıl süren aşırı kesimler sonucu insanların ulaşamadığı Toros dağlarının sarp yamaçları dışında katran ormanı kalmadı. Günümüzde Lübnan'daki katran ormanlarından geriye sadece 400 adet ağaç kalmıştır. Buna rağmen, katran ağacı Lübnan Devletinin bayrağı olarak kabul edilmiş bulunuyor.

Toros Dağlarında son büyük tahribat sömürge devletlerince Hicaz demiryolu inşası için acımasızca gerçekleştirildi, ardından 1950'li yıllarda orman teşkilatına dozer geldi, onun açtığı yollar sayesinde de daha önce ulaşılabilen son artık tırtıklandı. Yakın geçmişe kadar, en kalın katran ağacını kesen ormancı en başarılı elaman olarak görülüyor,

amirlerce taktir ediliyor, övünç konusu yapıyordu. 4 bin yıldır süregelen bu güç karşısında katran ağaçları ne yap-sın, ayakları yok ki; kaçsın, canını kur-tarsın, dili yok ki; yalvarsın, yakarsın, kadere boyun eğdi.

Katran ormanlarını ele geçirmeyi ba-şaran hükümdarlar anılar dikti “Daha önce hiçbir hükümdarın yapamadığını başardım. Sarp dağları yardım; kayaları parçaladım; geçitler açtım ve katranın taşınması için büyük yollar yaptım. Ka-nal açtım ve kargılar gibi düzgün, muh-teşem katran tomruklarını Madruk’a ge-tirdim” (Babil hükümdarı Nebukadne-zer), Onlar için destanlar yazıldı “Sümer Hükümdarı Gılgamış can yoldaşı Enki-du ile birlikte Amanos Dağlarındaki kat-ran ormanlarının bekçisi korkunç dev Humbaba’yı kendilerine katran tomru-ğu vermediği için öldürmüş, güçlükle başarılı bu işin ardından ülkesine bol miktarda tomruk götürmüştür. Gılga-mış bu tomrukları kullanarak, yıkılması olanaksız olarak tanımlanan Uruk surlar-ını ve gök tanrısı Anu ile onun eşi An-tum’un oturduğuna inanılan ünlü Ean-na tapınağını yapmıştır.” (Gılgamış Des-tanı), Onlara ulaşmak için büyük seferler düzenlendi “Mısır Firavunu Tutmes Lübnan ve Doğu Akdeniz’e seferler dü-zenlemiş, oraları ele geçirin de Lübnan’a kampını kurarak, sarayların, tap-nakların inşası için gerekli katran tom-ruklarını temin ettikten sonra geri dön-müştür”. Kutsal kitaplarda yer aldı “Sur hükümdarı Hiram, 30.000 işçi çalıştırarak Lübnan Dağlarından kestirdiği kat-ran tomruklarını Akdeniz’e oradan da Kudüs’e götürerek, buğday ve zeytinya-ğı karşılığında Hz. Süleyman’a satmış-tır. O da Hiç taş gözükmeden masif kat-ran kerestesinden sarayını yaptırmıştır (Kitabı mukaddes). Buna benzer onlar-ca tarihi kayıt bulunuyor.

Katran, servi ve ardıç ağacı ticareti Fenikelilerin büyük ticaret gücüne ulaş-masına neden oldu. Katran ağacından kentlerini, tapınaklarını, kalelerini vb. yaptıkları gibi, çağının en büyük ticari ve askeri filolarını inşa ettiler. Katran tomruğu o kadar değerli bir malzemey-di ki bir çok kez haraç konusu dahi ol-muş. Bunun yanında onun odunundan elde edilen katran, eski Mısırdaki ölülerin mumyalanmasında, kullanılmış. Ölüm-den sonra, ruhu tekrar bedene dönmesi halinde yararlı olacağını düşünen Mısırlılar’ın, mezara konulan eşyalar arasın-

da katran ağacından oyularak yapılmış kayıklarda vardı. Katran ağacından elde edilen akma, aynı zamanda yapıştırıcı, mabetlerde tütsü ve tıbbi olarak kullanılırdı.

Bu kadar büyük tahribat karşısında İmparator Hadrianus savunma amacı dışında Lübnan Dağlarından ağaç kesimini yasaklanmış ormanlara sınır taşları dikirtmiş (İmparator Hadrianus’a ait ormanın sınırı No:45. Vekil Quintus Vettus tarafından dikilmiştir’ benzer bir çok sınır taşı hala bulunuyor). Bu örnek, bundan 19 asır öncesinde bile artık ormanların kıtlaştığının, korunmasının zorunlu hale geldiğinin güzel bir kanıtı.

Ormanlar ekosistemler olup içerisinde egemen yaşam formu olarak ağaçlar bulunur. Ağaçlar sık bükler (belli büyüklükteki topluluk) oluşturarak gelişim ve büyümeleriyle önemli derecede karşılıklı ilişkiler oluşturup özel bir orman içi iklim ve kendine özgü toprak yapısı ortaya çıkarırlar. Bir orman ortamı içerisindeki yaşama uyum sağlamış bitkiler ve hayvanlar özel bir yaşam alanı (biyotop) oluşturur. Buraya yapılacak herhangi bir dış müdahale sistemi tamamen yıkar. Ormanın egemen bitkisi katran ağaçları uzun boyları, geniş taçları, zeminde oluşturduğu ibre tabakası ve yoğun kök sistemleri ile diğer türleri gereksinimleri açısından kontrol altında tutar. Bu ormanda en üstte katran ağacı, onun altında sırasıyla; alçak ağaçlar, çalılar, otlar, soğan-yumrulu bitkiler, yosunlar ve mantarlar olmak üzere dikey bir tabakalaşmaya gider. Böyle bir egemen bitki türünün baskısı altında oluşan bitki topluluğu bir çok yönden özgür değildirler. Toplulukta bulunan her tür kendi isteklerinin bir kısmından vazgeçerek fedakarlıkta bulunur ve topluluğun kurallarına uyar. Şayet bu katran ağacı birliğine dışarıdan bir müdahale olurda, egemen türün baskısı ortadan kalkarsa birlikte bütün düzen bozulur.

Bunun sonucu, zaten yeteri kadar do-yum seviyesinde yaşamayan diğer birlik üyeleri sert rekabete girer. Bu anarşik durum toplum dışındaki bazı yabancı türler için birliğe saldırma için fırsat oluştur. Yeni gelen yabancı türlerle rekabet edemeyen birlik üyelerinin bir ço-ğu birlikten ayrılır. Devamlı dış müdahalelerle katran ormanları, daha değersiz istilacı türlere; İstilacı türler, çalılıklara; çalılıklar bozkırlara; bozkırlar çöllere dönüşür. İnsanın maddi gereksinimine dayalı ayıklama aşamasında ormanlar, en fazla değere sahip olandan başlayarak değersizize doğru sırası ile yok olur.

Ormanların hızla insanlarca tahribi sonucu mevsimsel kuraklığa sahip olanlarda çöl benzeri alanların çoğalmasına neden olmuştur ki, bu olaya kısaca çölleşme denir. Dünyanın kurak bölgelerinde bu süreç ile yaklaşık 9 milyon km² alan çölleşmiştir. İşte bu çölleşmiş alanların bir kısmı da katran ağacı yaşam alanıdır. Nitekim 1977 yılında Nairobi’deki “Birleşmiş Milletler Çölleşme

Konferansında” 1965 yılından itibaren çölleşmedeki artış oranı 5 milyon hektar olarak belirtilmiştir.

İnsanlara, dünyada en güzel, en estetik, en görkemli ağaç nedir diye sorulsa, çoğunlukla katran diyecektir. Geçmişten bu yana katran ağacı peyzaj düzenlemelerinde, kent ağaçlandırmalarında kullanılan en yaygın ağaçtır. Ülkemizdeki ve dünyadaki önemli yapıların bahçelerindeki, İstanbul boğazındaki yaşlı katran ağaçları buna güzel bir örnek.

Katran Pinaceae ailesine mensup, 50 m (Göhlisar) boya 3 m çapa ulaşabilen, dolgun gövdeli, uzun ömürlü görkemli bir ağaçtır. Gençliğinde pramidal gelişim göstermesine karşın yaşlılıkta tepe yayvanlaşır. Onu diğer ibrelî ağaçlardan ayıran en önemli özellik boyu 8-12 cm eni 4-6 cm ebatlarında fıçıyı andıran kozalakları ile yatık gelişen tepe sürgünüdür. Her ne kadar tepe sürgünü yatık olsa da onun dik büyümesine engel oluşturmaz. Bu özellik sayesinde, tepe sürgününün karla kırılmasını önler. Çünkü, katranın yayılış alanında kar lapa lapa yağar ve çoğunlukla yapışkandır. İğne yaprakları kısacık sürgünler üzerinde 30-40 adedi bir arada demet şeklindedir. Onun kozalakları 26 ayda olgunlaşır ve aynı ağaçta aynı zamanda üç farklı kozalağı bir arada görmek mümkündür. Katran çamlarda olduğu gibi kozalaklarını bir bütün olarak dökmeyiz, o nedenle, katran ormanlarında yerde kozalak bulamazsınız. Kozalaklar, olgunlaşmayı takiben kış aylarında dağılır ve tohumlar kozalak pulları ile beraber, çoğunlukla kar üzerine düşer. Kar üzerindeki tohumlar çok düşük sıcaklık değerlerinde kar içerisinde çimlenebilir. Bu özellik onun yaşam alanı ile ilişkindir. Katran ağacının yaşam alanında belirleyici unsur uzun süreli yaz kuraklığıdır. Tohumlar mümkün olduğunca erken, soğukta çimlenerek kurak dönem başlamadan önce köklerini derine

ulaştırmaya çalışır. Katran ağacı gençliğinde gölgeye dayansa dahi en iyi gelişimini ışıktadır.

Katran fidanı yetiştirmek ve onlarla ağaçlandırma yapmak oldukça basit. Kozalaklar ikinci yılın ağustos ayından, kasım ayına kadar geçen sürede toplanır. Toplanan kozalaklar, temiz bir zemin üzerine serilir ve sık sık sulanır. Bir süre sonra kozalak pulları dağılır tohumlar serbest kalır. Serbest kalan tohumlar, kozalak pullarından ayıklanır. Elde edilen tohum ekim yapılmaya kadar serin bir yerde saklanır. 1000 adet tohum 70-100gr arasındadır. Katran tohumları soğukta çimlenir. O nedenle, en geç mart başında ekilir. Ekilen tohumların üzeri 0.5-1.0 cm kalınlıkta %50 dişli dere kumu, %50 humus karışımı ile kapatılır. Tohumlar toprak sıcaklığı 5-6 °C sıcaklığı buldu mu çimlenmeye başlar. Katran fidanları bir çok yüksek dağ ağacından daha hızlı gelişir. Bir yaşında 30-35 cm, 2 yaşında 60-70 cm, 3 yaşında 100-130 cm boya ulaşabilir. Katranın kültür formlarının üretiminde yanaştırma aşısı tekniği kullanılır. Bunun için 1 yada 2 yaşlı tüplü altlıklar kullanılır. Doğal ortamdaki ağaçlandırmalarda 1 yada iki yaşlı fidanlar kullanılır. Park ve bahçelerde ise en az üç yaşlı, kaplı, tüplü yada topraklı söküm fidanlar kullanılır. Katran fidanları park ve bahçelere; tek tek, grup yada sıra şeklinde dikilebilir. Onun; akıntısı iyi topraklardan hoşlandığını, durgun sudan hiç hoşlanmadığını, hava kirliliğine çok hassas olduğunu unutmamak gerekir.

Katran ağacının çoğunluğunun ibreleri yeşil iken, daha çok aşırı yetiştirme ortamlarında ibre rengi mavi yada gümüşü renkte olabilir. Alışılmışın dışındaki masmavi ormanlar, görenleri hayrete düşürür. Bu doyumsuz manzaraları her insanın mutlaka görmesi gerekir. Bir çok ibrelinin aksine, katran ağacını sevip okşayabilirsiniz. Onun ibreleri, elini-

zi acıtacak kadar batıcı değildir.

Katran ağacı ormanları ülkemizde doğal olarak; Köyceğiz civarından başlar, doğuya doğru Toros dağlarını takip ederek Amanos'lara döner. Toros dağlarının iç Anadolu'ya bakan kısımlarından bozkır sınırına kadar yayılır. Bunun dışında Niksar ve Erbaa'da küçükte olsa kalıntı ormanı bulunuyor. Her mevsim sisin kümelenmediği Finike'de olduğu gibi Akdeniz'e çok yaklaşarak 600m'ye kadar iner. Ancak en iyi yayılışını 1000m ile dağ kıyı (2200m) arasında yapar. Bütün ulu dağlar gibi, Toros Dağları'nda eteklerinde katran ormanlarını yetiştirir, sever, korur; ancak tepesine kadar çıkmasına asla izin vermez. 2200 metre yükseklikten daha yukarda, Toros Dağları'nın görkemi ile yarışacak hiçbir canlı bulunmaz. Katranın doğal yayılış alanlarında ana kaya daha çok kalker olmasına karşın, kalsiyumca zengin diğer alanlarda da iyi gelişir. Yetiştirme ortamında toprak genelde alkalidir.

Katran ağacı doğal yayılış alanı içerisinde büyük oranda tahribata uğramış, geriye kalan alanlarda ise keçi otlatması nedeniyle gençleşip varlık alanını genişletmemiştir. 1987 istatistiklerine göre ülkemizde 100 bin hektar birbirinden kopuk, keçinin ve insanın ulaşamadığı sarp kayalık alanlara sıkışmış saf ormanı kalmıştır. İşte bu som kayalık alanlarda katran ağaçları köklerini kaya çatlaklarına sokarak, kaya ceplerinde bulunan az miktardaki toprağı ulaşır, böylece yaşamını sürdürmesi için gerekli suya ve besine kavuşur.

Günümüzde katran ormanlarının varlığını keçi varlığı belirlemektedir. Toros Türkmenleri'nin yerleşik yaşama geçmesi ile birlikte keçiler sabit alanlarda otlatılıyor. Buna nüfus artışı buna bağlı olarak keçi varlığındaki artışın eklenmesi ile birlikte katran ormanlarının hiçbir şansı bulunmuyor. Keçiler katran ağaçlarının gençliklerinin büyümesine asla izin vermezler. Buda yetmezmiş gibi, soğuk kış günlerinde keçi çobanları yaşlı katran ağaçlarını yukarıdan aşağıya budayarak keçilere yediriyorlar.

Ancak son yıllarda katran ağacı ve ormanları Orman Bakanlığınca önemsenmeye başlanmış, bazı alanlar koruma altına alınmış, doğal ortama fidan dikim çalışmalarının yanında tohum ekimi yöntemi ile de yeni ormanlar kurulmaya başlanmış bulunuyor. Böylece katran ormanı varlığımız üç katına çıkarak 300 000 hektarı bulmuştur ki, bu bugünkü keçi varlığına rağmen başarılıdır.

Ormanlar başlangıçta insan toplumu için barınma, avlanma, doğal beslenme alanı, otlak alanı, odun üretimi ve sığınma alanı olarak hizmet vermiştir. Günümüzde ise ormanların, insanlar için doğrudan ürün (odun) ve dolaylı çok yönlü işlevsel yararları söz konusudur. Ormanların erozyonu önleme, su koruma, rekreasyon gibi maddi olmayan ancak son derece önemli yaşamsal işlevleri dışında büyük bölgeler üzerinde küresel etkili; suyun tutulması, küresel iklim etkileri, karbondioksit emilimi, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi işlevleri de çok önemlidir. Günümüzde orman alanları küresel boyutta hızla tahrip edilmesi, karşısında "bekle gör" politikasını terk etmediğimiz ve yeterli önlemler almadığımız sürece yakın gelecekte çocuklarımıza ağır bir yük bırakacağımız açıktır. Unutmamak gerekir ki, doğal kaynaklar, yaşamın kaynağını oluşturduğu gibi dinsel, kültürel ve vatan olarak da önem taşır. Ormanların buna bağlı olarak da biyolojik çeşitliliğin hızla azalması en önemli küresel sorundur. Günümüzde ormanların kendinden beklenen asli işlevleri yerine getirebilmesi için toplum, politikacı ve ormancuların düşünce yapılarının değişmesi veya değiştirilmesi gerekir.

Bu tarihi belge, 2400 yıl önceki düşünce yapısının günümüzde de değişmediğinin kanıtı. "İnsanın etkisiyle humuşça zengin verimli toprak sürekli olarak yamaçlardan aşağı doğru kaymakta

ve aşağılarda da kaybolup gitmektedir. Dağların sırtlarında geriye yalnızca bir hastanın iskeletine benzer durum kalmıştır. Bitki örtüsü fakirleşmiş orman alanının fakir toprağı yağışları daha fazla içine alamamaktadır. Böylece nehirler ve kaynaklar, gelen bu yağış suları ile birlikte hızla denizlere doğru akıp gitmektedir. Oysa önceden aynı dağlar çok yüksek kısımlarına kadar ormanlarla kaplıydı. Bu dağların üzerinde çok farklı canlı türleri, sayısız ağaçlar, çeşitli otsu bitkiler ve sınırsız doğal otlaklar vardı" (Platon). İşte o zamanlarda bugün ki gibi, sonucu gören, duyarlı insanlar vardı. Ama bu asla yeterli olmadı, olmuyor.

Ormansızlaşma süreci fakir ülkelerde aşırı nüfus artışına bağlı açlık ve sefaletten kaynaklanırken, zengin ülkelerdeki tüketim çılgınlığından yada acımasız kapitalist savaşlardan kaynaklanır. Aslında her iki sorunun kaynağını da; kendisinden başkasını asla düşünmeyen gelişmiş ülkeler oluşturuyor. Günümüzde Japonya kendi ormanlarında sıkı koruma tedbirleri uygularken, odun hammaddesi gereksinimini fakir ülkelerin ormanlarını talan ederek karşılıyor ve hoyratça kullanıyor. Sadece "New Yorker Sunday Times" gibi tek bir gazetesini basılması için günde 62 hektarlık ormanın tahribi söz konusu. Günümüzde gazeteler haber verme anlayışından da-

ha çok sayfalar dolusu magazin ekleri ile ormanların yok olmasının sağlıyor. Kanada'nın bakir ormanları yağmacı bir anlayışla, dev makineler kullanılarak acımasızca kesiliyor ve tuvalet kağıdı üretiliyor. Vahşi kapitalist anlayışla Avrupa ormanlarındaki bir çok bakir orman yok edilmiş onların yerine doğaya yabancı türlerle endüstriyel ağaçlandırmalar yapılmıştır. Bugün bunlar yığınsal olarak ölüyor. Buna en güzel kanıtı İsviçre, Almanya ormanlarıdır. Bırakın ormanlarda otlatılmasını, ormanlardan geçmesi dahi yasalarda yasak olan keçiler, ülkemiz dağ ormanlarını silip süpürürken kimse görmek istemiyor. Buna yüzlerce örneği ilave etmek mümkün. Esas sorun bu duruma ülkemizde yada dünyada kimin dur diyeceği. Yoksa katran ağacının hazin öyküsü defalarca yinelenecek mi? Yeni öykülere yeterli zaman olacak mı?

Hazin Cemal Gültekin
Egirdir Orman Fidanlığı

Kaynakça

- Mayer, H., Sevim, M, 1959: Lübnan Sediri (Çev: N. Çepel) İ.Ü. Orm. Fak. Dergisi; Seri:B, Sayı:2
Kitabı Mukaddes 1981: Ser Ofset Basımevi, 920 s.
Çiğ, M. İ, 2006: Sümerli İdingurra'nın Anıları, Kaynak Yayınları:18, 152 s.
Kuniholm, P. t., Griggs, C. B, 1990: Antalya Uluslar Arası Sedir Sempozyum Bildirisi.
Kayacak, H, 1980: Orman ve park Ağaçlandırmaları Özel Sistematiği Cilt:1, İ.Ü.Ö.F. yayın No:281, 384 s.
Çetik, R, A, 1975 : İç Anadolu'nun Vegetasyonu, Selçuk Üniversitesi Yayın No:7, 496 s.
Çolak, H. A., 2001: Ormanda Doğa Koruma, Milli Parklar ve Av Yaban Hayatı Koruma Genel Müdürlüğü Yayını. 354